

تأثیر ابزارهای تأمین مالی اسلامی (مشارکتی و مبادله‌ای) بر سودآوری بانک‌های خصوصی ایران

m.rajaei1392@gmail.com

oveise@yahoo.com

majidalirezaee.70@gmail.com

محمد رجائی باغسیانی / استادیار دانشگاه علامه طباطبائی

اویس محرم اوغلی / کارشناس ارشد رشته بانکداری اسلامی، دانشگاه علامه طباطبائی

مجید علیرضایی / کارشناس ارشد رشته بانکداری اسلامی دانشگاه علامه طباطبائی

دریافت: ۱۳۹۷/۰۲/۱۶ - پذیرش: ۱۳۹۷/۰۶/۲۳

چکیده

با توجه به گذشت بیش از سه دهه از اجرای قانون بانکداری بدون ربا در کشور، نیاز به بررسی کارکرد این سیستم جهت شناخت بیشتر نحوه عملکرد و اصلاح و ارتقا آن، ضروری است. این پژوهش به بررسی تأثیر ابزارهای تأمین مالی اسلامی مشارکتی و مبادله‌ای بر سودآوری شانزده بانک خصوصی در سال‌هایی که از این عقود استفاده نموده‌اند، با استفاده از روش داده‌های جدولی نامتقارن پرداخته و سهم عقود مختلف از تسهیلات اعطایی بانک‌های خصوصی بر نرخ بازدهی دارایی‌ها (ROA) به‌عنوان شاخص سودآوری بانک‌ها، برآزش گردیده است. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که عقود مشارکتی (مضاربه و مشارکت مدنی)، به صورت مستقیم با سودآوری بانک‌ها رابطه معنادار دارند؛ درحالی‌که عقود مبادله‌ای رابطه معناداری با سودآوری بانک‌ها (شاخص بازده دارایی‌ها) ندارند. در ضمن، ضرایب متغیرهای مجازی که برای سنجش اثرگذاری شرایط خاص در سال‌های ۸۹-۹۲ وارد مدل شده بود، بی معنی بود که نشان‌دهنده عدم تأثیر شرایط خاص چهار سال مزبور بر نتیجه مدل می‌باشد.

کلیدواژه‌ها: بانک اسلامی، تأمین مالی اسلامی، داده‌های جدولی نامتقارن، سودآوری.

طبقه‌بندی JEL: P4، G24، G21.

نظام مالی اسلامی، شبکه‌ای از بازارهای مالی، نهادهای مالی و ابزارهای مالی است که انتقال وجوه را میان خانوارها، بنگاه‌ها و دولت براساس اصول اسلامی تسهیل می‌کند و زمینه را برای نیل به رشد اقتصادی فراهم می‌سازد. بازارهای مالی اسلامی، بازارهایی هستند که در آنها دارایی‌های مالی براساس اصول اسلامی مبادله می‌شود و عمدتاً بر مشارکت در سود و زیان استوار است (نیکومرام و فروغ‌نژاد، ۱۳۹۲). با توسعه فناوری در زمینه‌های مختلف، تهیه منابع مالی مورد نیاز این توسعه احساس می‌شود. امروزه نظام مالی، عملیات واسطه‌گری مالی و تصدی جریان گردش وجوه در سیستم اقتصادی را به عهده دارد. رابطه بین اعطاکندگانی و گیرندگان تسهیلات در این سیستم و تعامل آن با موازین اسلامی، موضوع مورد بحث در حوزه نظام مالی اسلامی است. در واقع، فلسفه نظام مالی اسلامی ارائه اصولی است که گردش وجوه براساس موازین اسلامی صورت پذیرد (دارابی و اشعری، ۱۳۹۲).

نظام بانکی در کل ساختار اقتصادی هر کشوری، در جایگاه مدیریت توزیع منابع مالی در میان فعالان بخش خصوصی و همچنین بازوان اجرایی نهادهای ناظر بر اقتصاد برای کنترل و هدایت نقدینگی در جامعه قرار دارد (صاحب فصول، ۱۳۹۰). بانک‌ها در واقع تجهیزکننده منابع سرمایه‌گذاری‌ها و طرح‌های مولد، از محل پس‌انداز خرد جامعه هستند و در توسعه اقتصادی کشورها نقش اساسی را ایفا می‌کنند. بنابراین، هیچ نظام اقتصادی بدون شبکه کارآمد بانکی قادر به پویایی و بالندگی نیست (جامساز، ۱۳۸۴).

به دنبال انقلاب اسلامی، ایران جزء اولین کشورهایی بود که ربا را از کل نظام مالی خود حذف کرد. با وجود تحقیقات زیادی که طی چند دهه پیرامون نظام مالی اسلامی صورت گرفته است، هنوز نیاز به پژوهش‌های بیشتر به شدت احساس می‌شود.

سودآوری یکی از مسائل مهم هر بنگاه اقتصادی، از جمله بانک‌ها است. سودآوری بالاتر می‌تواند نشان‌دهنده کارایی بالاتر باشد. مزیت‌های بانک اسلامی و حتی بانک بدون ربا نسبت به بانک‌های ربوی، کارا تر بودن و سودآورتر بودن این بانک‌ها را در ذهن مخاطب تداعی می‌کند. شهید صدر هم که مبتکر بانکداری بدون ربا شناخته می‌شود، بر لزوم سودآوری بانک تأکید دارد و سه پایه را برای بانک‌های غیرربوی ذکر می‌کند:

۱. مخالف احکام شرع نباشد؛

۲. به‌عنوان بنگاه تجاری، سودآور باشد؛

۳. به‌عنوان بانک، قادر بر تأمین نیازهای بخش‌های مختلف اقتصاد باشد (صدر، ۱۴۰۰ق، ص ۹-۱۰).

با توجه به استفاده بانکداری بدون ربا از عقود مختلف و نقش متفاوت هر یک از این عقود در سودآوری نظام بانکی، تشخیص رابطه هر یک از عقود با سودآوری و میزان آن، در افزایش کارایی و سودآوری نظام بانکی اهمیت ویژه‌ای دارد. بنابراین، پاسخ به این سؤال که کدام‌یک از عقود نقش بیشتری در سودآوری بانک‌ها دارند، از جایگاه

بالایی برخوردار است؛ زیرا می‌تواند نقشه راه را برای نظام بانکی مشخص نماید. فرضیه ما این است که عقود مشارکتی با توجه به ویژگیها، نقش برجسته‌تری از عقود مبادله‌ای در تحقق سود بانکی ایفا می‌کنند. از این رو، هدف این پژوهش بررسی تأثیر انواع قراردادهای تأمین مالی اسلامی بر سودآوری بانک‌های خصوصی ایران می‌باشد که تحت قانون عملیات بانکداری بدون ربا فعالیت می‌کنند. بدین منظور پس از مروری بر ادبیات موجود، به معرفی انواع قراردادهای تأمین مالی اسلامی که در نظام بانکداری ایران مورد استفاده قرار می‌گیرند، پرداخته می‌شود و تأثیر آنها بر سودآوری بانک‌های خصوصی ایران، از حیث نظری و عملکردی بررسی می‌گردند. در بررسی عملی فرض می‌شود که بانک‌ها حداقل‌های لازم را در اجرای عقود مشارکتی مراعات می‌کنند.

۲. پیشینه پژوهش

بسیاری از مطالعات قبلی، بر سنجش عملکرد بانک‌های اسلامی در زمینه سودآوری، ریسک و نقدینگی متمرکز شده‌اند. صمد و حسن (۲۰۰۰) در مطالعات خود به این نتیجه رسیدند که بانک مای برهاد مالزی نسبت به بانک‌های متعارف، دارای نقدینگی بیشتر و ریسک کمتری است. آنها با تحلیل نسبت‌های سودآوری دریافته‌اند که بانک اسلامی برهاد، از لحاظ سودآوری ضعیف‌تر از بانک‌های متعارف است که دلیل آن را فرصت‌های سرمایه‌گذاری کمتر و نقدینگی بالا توصیف کرده‌اند. همچنین تجزیه و تحلیل آنها نشان داد که قراردادهای مضاربه و مشارکت، از محبوبیت کمتری برخوردار است که می‌تواند به دلیل عدم آگاهی مدیریت بانک در انتخاب، ارزیابی و مدیریت پروژه‌های سودآور باشد.

بشیر (۲۰۰۰) در مطالعه خود با تجزیه و تحلیل رگرسیونی به منظور شناسایی عوامل مؤثر بر عملکرد بانک‌های اسلامی پرداخت. وی به این نتیجه رسید که سود بانک‌های اسلامی، از هزینه‌های بالاسری و تأمین مالی کوتاه‌مدت و دارایی‌های غیربهره‌ای ناشی می‌شود. همچنین نتیجه مطالعه وی نشان داد که کیفیت دارایی‌های بانک، بر عملکرد آن مؤثر می‌باشد.

بعضی از مطالعات بر عملکرد عقود مورد استفاده بانک‌های اسلامی متمرکز کرده و نتیجه گرفته‌اند که قرارداد بیع به دلیل تمایل بیشتر مشتریان به سودآوری، به رشد بانک‌های اسلامی کمک کرده است (ذوالکیفی، ۲۰۰۷).

نوردیانوتی و ايسرف (۲۰۰۶) در مطالعات خود دریافته‌اند که عقد اجاره به شرط تملیک به دلیل تقاضای زیاد مشتریان، بر عملکرد بانک‌های اسلامی در مالزی تأثیر زیادی گذاشته است. این عقد به دلیل سود بیشتر و ریسک کمتر، عملکرد بانک‌ها را بهبود بخشیده است. همچنین به دلیل داشتن نرخ ثابت، برای مشتریان نیز جذاب بوده است.

صبری و زکریا (۲۰۱۱) به بررسی بازده قراردادهای اسلامی مورد استفاده در بانک‌های مالزی پرداختند. آنها به این نتیجه رسیدند که قرارداد مضاربه، هم در بخش سپرده‌گیری و هم در بخش تأمین مالی، با سودآوری بانک‌ها رابطه مثبتی دارد. همچنین از دیگر یافته‌های آنها این بود که قرارداد بیع به ثمن عاجل - که بیشتر در مالزی مورد استفاده قرار می‌گیرد - با سودآوری دارایی‌ها رابطه معناداری دارد.

توصی (۲۰۱۴) در پژوهشی تأثیر استفاده از قراردادهای اسلامی را بر عملکرد بانک‌های کتیا سنجید. وی نتیجه گرفت که استفاده از قراردادهای اسلامی تأثیر مثبت و معناداری بر عملکرد بانک‌ها دارد.

Archive of SID

مصباحی مقدم، عسکری و همکاران (۱۳۹۲) در مقاله‌ای با عنوان «مقایسه ریسک و بازده تسهیلات مبادل‌های با نرخ سود اعلام‌شده توسط شورای پول و اعتبار و تسهیلات مشارکتی مبتنی ارزش افزوده اقتصادی بر اساس معیارهای شارپ جنسن و ترینر» بابررسی ۲۶ شرکت بزرگ نتیجه گرفته‌اند که اگر تسهیلات اعطاشده به واحدهای اقتصادی بر اساس عقود مشارکتی مبتنی بر منطق ارزش افزوده اقتصادی اعطا شود، به مراتب بازدهی تعدیل‌شده با ریسک بالاتری را برای نظام بانکی به ارمغان می‌آورد و متوسط بازدهی تسهیلات از حدود ده به بیست و پنج درصد افزایش می‌یابد؛ و پیشنهاد داده‌اند که طراحان نظام مالی اسلامی روش‌های تأمین مالی بر اساس عقود مشارکتی مبتنی بر منطق ارزش افزوده اقتصادی را نیز مورد توجه قرار دهند.

۳. ابزارهای تأمین مالی اسلامی

برای تحقق توسعه کشور، توجه به دستورات اسلامی در زمینه امور مالی به‌ویژه حرمت ربا در تاسیس کارایی یک نظام مالی به‌ویژه در ایران به‌عنوان یک کشور اسلامی، ضروری محسوب می‌شود. برای نهادهای مالی اسلامی نیز مدیریت نقدینگی از ویژگی منحصر به فردی برخوردار است؛ زیرا بسیاری از ابزارهای مالی مرسوم که برای مدیریت نقدینگی به کار می‌روند، مبتنی بر نرخ بهره هستند و از نظر شرعی و فقهی کاربردپذیر نیستند (نیکومرام و فروغ‌نژاد، ۱۳۹۲). از این‌رو عقود اسلامی در بانکداری اسلامی، از اهمیت بالایی برخوردار است و از ارکان نظام مالی به حساب می‌آیند. بنا بر این در جدول ۱، به طور خلاصه به معرفی عقود به‌کاررفته در بانک‌های ایران پرداخته شده است.

جدول ۱. عقود اسلامی مورد استفاده در بانک‌های ایران

قرض الحسنه	به واسطه آن، مالی از ملکیت قرض‌دهنده خارج و به قرض‌گیرنده منتقل می‌شود و در مقابل، ذمه قرض‌گیرنده به بازپرداخت عین یا مثل یا قیمت آن مال مشغول می‌شود (حبیبیان نقیبه، ۱۳۸۱).
مشارکت مدنی	درآمیختن سهم‌الشرکه نقدی یا غیرنقدی به اشخاص حقیقی یا حقوقی متعدد به‌نحو مشاع به‌منظور انتفاع، طبق قرارداد (والی‌نژاد، ۱۳۶۸، ص ۳۹).
مشارکت حقوقی	تأمین قسمتی از سرمایه شرکت‌های سهامی جدید یا خرید قسمتی از سهام شرکت‌های سهامی توسط بانک (موسویان، ۱۳۸۹).
مضاربه	عقدی است که بین دو نفر منعقد می‌شود و براساس آن، یک نفر سرمایه می‌دهد و دیگری متعهد می‌شود آن سرمایه را در امور تجاری به کار گیرد و سود حاصله به نسبتی که توافق کنند، بین آنها تقسیم شود (رحمانی، ۱۳۷۵، ص ۱۰۱).
سرمایه‌گذاری مستقیم	تأمین تمام سرمایه لازم جهت اجرای طرح‌های تولیدی، بازرگانی و خدمت‌های، که به صورت شرکت‌های سهامی تشکیل می‌شوند و توسط یک یا چند بانک (بدون مشارکت اشخاص حقیقی یا حقوقی دیگر) انجام می‌گیرد (موسویان، ۱۳۸۹).
سلف	پیش‌خرید نقدی محصولات تولیدی (کشاورزی و صنعتی) توسط بانک به قیمت معین است (محرابی، ۱۳۹۰).
فروشی اقساطی	فروشی کالا به صورت بیع نسبه اقساطی یا احتساب سود بانک متناسب با مدت بازپرداخت (موسویان، ۱۳۸۸).
اجاره به شرط تملیک	کالایی در ازای اجاره توسط مستأجر به او اجاره داده می‌شود و مالکیت کالا زمانی به‌طور کامل انتقال می‌یابد که این اقساط به پایان برسد یا اگر شرایط دیگری بین خودشان مقرر شده، آن شرایط تحقق یابد (وفادار، ۱۳۸۵).
حجالت	به موجب آن، جاعل (کارفرما) در مقابل انجام عمل معین طبق قرارداد ملزم به پرداخت جعل (اجرت) معلوم می‌گردد (موسویان، ۱۳۸۸).
خرید دین	به موجب آن، بانک سفته یا براتی را که ناشی از معامله نسبه تجاری است، خریداری می‌کند (موسویان، ۱۳۸۸).

۴. مبانی نظری

بر اساس قانون بانکداری بدون ربا، عقودی که بانک‌ها می‌توانند در قالب آنها تسهیلات خود را پرداخت کنند، به سه نوع عقد قرض الحسنه، عقود مبادله‌ای و عقود مشارکتی تقسیم می‌شوند. قرض الحسنه از اهمیت بالا بی برخوردار است و عاملی در جهت نزدیک شدن به رونق و عدالت اقتصادی، ریشه کن شدن فقر، تحکیم عواطف انسانی و نوع دوستی، ترویج اعتماد عمومی و بزرگداشت منزلت انسانی بوده و دهها سودمندی فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی بر آن مترتب است.

عقود مبادله‌ای عقودی با بازدهی ثابت‌اند. بنابراین، نرخ سود تسهیلات در قالب آنها باید نرخ ثابتی باشد که در ایران همان نرخ سود تعیین شده توسط شورای پول و اعتبار است. از آنجا که عقود مبادله‌ای دارای نرخ سود ثابت‌اند، گرچه از نظر فقهی حلال‌اند و با قرض ربوی تفاوت دارند، ولی همان‌طور که بهره در قرض ربوی هزینه سرمایه‌گذاری را افزایش می‌دهد، در عقود مبادله‌ای هم نرخ سود دریافتی باعث افزایش هزینه سرمایه‌گذاری می‌شود؛ زیرا آن مبلغ، قطع نظر از تحقق سود، از متقاضی تسهیلات دریافت می‌شود. عقود فروش اقساطی، جعاله، اجاره به شرط تملیک و خرید دین، از جمله این عقود محسوب می‌شوند.

عقود مشارکتی نیز شامل عقود مشارکت مدنی، مشارکت حقوقی، مضاربه، مزارعه و مساقات می‌باشد. نرخ سود در عقود مشارکتی، به کارکرد اقتصاد بستگی دارد و از قبل قابل تعیین نیست. در عقود مشارکتی، آنچه از قبل قابل تعیین است، سهم هر یک از شرکا از سود است. نکته مهمی که در عقود مشارکتی هست، این است که تا سودی در بنگاه اتفاق نیفتد، سودی از طرف تولیدکننده پرداخت نخواهد شد. از این رو نرخ سود دریافتی از عقود مشارکتی نمی‌تواند به عنوان هزینه تولید در نظر گرفته شود؛ بلکه از نظر اقتصادی، شبیه مالیات بر سود قابل ارزیابی است.

عقد سلف، گرچه ماهیتاً جزء عقود مشارکتی محسوب نمی‌شود؛ ولی از حیث نامعین بودن سود پرداختی، شبیه آنها است؛ زیرا درست است که در عقد سلف، تولیدکننده کالای تولیدی خود را با نرخ معینی زیر قیمت روز پیش فروش می‌کند، ولی دریافتی واقعی بانک، به قیمت کالا در زمان تحویل کالا بستگی پیدا می‌کند. اگر قیمت کالا در زمان تحویل بیش از قیمت پیش‌بینی شده در زمان دریافت تسهیلات از طریق سلف باشد، بانک به سود بیشتری از مقدار پیش‌بینی شده دست خواهد یافت؛ و در صورت عکس، سود کمتری نصیب او خواهد شد. حتی ممکن است در صورت کاهش شدید قیمت کالای خریداری شده در زمان تحویل، بانک متضرر گردد.

بانکها معمولاً با توجه به سودآوری عقود مختلف یا تقاضای متقاضیان، اقدام به اعطای تسهیلات در قالب آن عقود می‌نمایند. با بررسی سهم عقود مختلف از تسهیلات اعطایی بانکها، مشاهده می‌شود که سهم عقود مشارکتی در سال ۱۳۹۵ بیش از ۴۵ درصد از کل تسهیلات را به خود اختصاص داده است که سهم مشارکت مدنی، به تنهایی ۴۲٫۳ درصد می‌باشد. در بین عقود مبادله‌ای، فروش اقساطی با ۲۵٫۵ درصد بیشترین سهم را از آن خود کرده است (نمودار ۱).

نمودار ۱. مانده تسهیلات اعطایی بانکها و موسسات اعتباری غیربانکی به بخش‌های مختلف براساس عقود اسلامی ۱۳۹۵

Archive of SID

منبع: بانک مرکزی

۴-۱- مزایای عقود مشارکتی در مقایسه با عقود مبادله‌ای در بانکداری اسلامی

طراحی و اجرای بانکداری اسلامی تنها از نقطه نظر فقهی دارای اهمیت نیست؛ بلکه از جهت اقتصادی و آثار مثبتی که دارد، توجه اقتصاددانان مسلمان و حتی غیرمسلمان را به خود جلب نموده است که از باب نمونه می‌توان به آثار مکتوب کارشناسان بانک جهانی اشاره کرد. اقتصاددانان مسلمان آثار مثبت فراوانی برای بانکداری اسلامی ذکر نموده‌اند که به برخی از آنها که نقش بیشتری در افزایش سودآوری دارند، اشاره می‌شود. شایان ذکر است که اکثریت قریب به اتفاق مزایایی که برای بانکداری بدون ربا ذکر می‌شود، مربوط به عقود مشارکتی است. برای مثال، در موارد مذکور در این مقاله، فقط مزیت شماره ۴ آتی، یعنی «حفظ توازن میان جریان گردش درآمدهای پولی با جریان گردش کالا یا ارزش افزوده در اقتصاد» شامل عقود مبادله‌ای هم می‌شود.

۴-۱-۱- افزایش سرمایه‌گذاری

با توجه به اینکه بر مبنای بانکداری ربوی از یک طرف سرمایه‌گذاری، تابع معکوس نرخ بهره است و از طرف دیگر، معمولاً سرمایه‌گذاران علاوه بر نرخ بهره، درصدی هم به‌عنوان خطر به نرخ بهره اضافه می‌کنند و سپس تصمیم به سرمایه‌گذاری می‌گیرند. در سیستم بانکداری اسلامی از یک سو نرخ بهره صفر است و از سوی دیگر، زیان‌های احتمالی هم بر سرمایه‌گذاران و سرمایه‌گذاران تقسیم می‌شود، تقاضای سرمایه‌گذاری، در مقایسه با سیستم بانکی ربوی، علی‌القاعده باید به‌نحو قابل توجهی افزایش یابد.

در نظام بهره، چه در الگوی کینز و چه در الگوی نتوکلاسیک‌ها، سرمایه‌گذاری تا جایی صورت می‌گیرد که نرخ بازده نهایی سرمایه با نرخ بهره مساوی شود. بنابراین در نظام سرمایه‌داری، نرخ بهره تعیین‌کننده حد سرمایه‌گذاری است. برای مثال، اگر نرخ بهره برابر ده درصد باشد، طرح‌هایی با نرخ بازدهی کمتر از ده درصد، هرگز برای سرمایه‌گذاری انتخاب نمی‌شوند؛ اما با حذف نرخ بهره دیگر متغیر برون‌زایی به نام بهره وجود ندارد تا حد سرمایه‌گذاری را تعیین کند. در نتیجه سرمایه‌گذاری تا جایی که بازده مثبت وجود دارد، می‌تواند افزایش یابد (شعبانی و همکاران، ص ۱۹۴ به نقل از توتونچیان، ۱۳۷۲، ص ۴۱۳).

همان‌طور که از تعریف عقود مشارکتی و مبادله‌ای برمی‌آید، این ویژگی مخصوص عقود مشارکتی است. بنابراین، در صورت استفاده از عقود مشارکتی، سرمایه‌گذاری افزایش می‌یابد و به نوبه خود منجر به افزایش تولید و در نتیجه سود کل می‌گردد.

۴-۱-۲- افزایش تقاضا برای مدیران مبتکر و خلاق

با افزایش سرمایه‌گذاری، سطح اشتغال نیروی کار و سایر عوامل تولید بالا رفته، درآمد صاحبان عوامل تولید افزایش می‌یابد؛ به دنبال آن، تقاضای عرضه‌کنندگان وجوه برای مشارکت با مدیران مبتکر، باتجربه و خوش سابقه بالا می‌رود (صدر، ۱۳۷۱، ص ۶۷).

علت این امر آن است که در عقود مشارکتی، سود از پیش تعیین‌شده‌ای وجود ندارد و صاحبان وجوه در صورتی سود می‌برند که در پروژه ارزش اضافی ایجاد شده و سودی عاید شده باشد و میزان سود آنها نیز به میزان سود تحقق یافته بستگی خواهد داشت. از آنجاکه نیروهای مبتکر باعث افزایش کارایی و سود می‌شوند تقاضا برای به‌کارگیری آنها افزایش یافته و در نتیجه بهره‌وری، کارایی و سود را افزایش می‌دهد.

۴-۱-۳- تسریع در رشد اقتصادی

در پی فرایند فوق، رقابت میان مدیران و کارگزاران زیاد شده و فعالیت‌های تولیدی بالا می‌رود مبادله اطلاعات میان شرکا، به‌منظور جذب سرمایه‌های نقدی و انسانی یکدیگر افزایش یافته، نظارت و همکاری برای دست یافتن به سود مشترک زیاد می‌شود و اینها در مجموع زمینه رشد اقتصادی، رفاه اجتماعی و توسعه را فراهم می‌کنند (همان).

۴-۱-۴- حفظ توازن میان جریان گردش درآمدهای پولی با جریان گردش کالا یا ارزش افزوده در اقتصاد

در سیستم بانکداری اسلامی، مکانیزم عمل به‌گونه‌ای است که اگر در بخش واقعی اقتصاد، مازاد واقعی تشکیل نشود، در بخش اسمی آن بازار، نیز سودی به‌وجود نمی‌آید؛ درحالی‌که در اقتصاد ربوی چنین توازنی وجود ندارد؛ زیرا بهره، بدون توجه به فعالیت اقتصادی پرداخت می‌گردد. این توازن بین درآمدهای پولی و واقعی باعث می‌شود که

حجم پول خود به خود تابعی از عرضه کل گردد و معادله مبادله، به شکل تعادلی برقرار می‌شود. نتیجه این وضعیت، ثبات قدرت خرید پول و فقدان تورم است (همان، ص ۶۷-۶۸).

Archive of SID

شایان ذکر است که این ویژگی، عقود مبادله‌ای را هم شامل می‌شود؛ و در اینجا عقود مبادله‌ای هم از قرض بهره‌ای از حیث آثار اقتصادی جدا می‌گردند. در هر دو نوع از عقود، هر مبادله مالی که صورت بگیرد، حتماً در اقتصاد واقعی یک اتفاقی اعم از تولید کالا یا خدمت می‌افتد و طبیعتاً به ثبات قدرت خرید پول و فقدان تورم کمک می‌کند.

۴-۱-۵- ثبات سیستم و ضدیت با بحران

یکی از ویژگی‌های بانکداری ربوی این است که وقتی از شرایط رونق به سمت رکود می‌رود، چون بدون توجه به عملکرد اقتصادی به انباشتگی سود پرداخته است، با بحرانهایی مواجه می‌شود. این بانک‌ها به محض شروع شرایط رکود، بلافاصله به علت عدم امکان وصول وثائقی که دارند و منابعی که به صورت تسهیلات داده‌اند، با بحران و ورشکستگی روبه‌رو می‌شوند؛ ولی در سیستم بانکداری اسلامی، به محض اینکه اقتصاد از حالت رونق به رکود برسد، با توجه به مشارکت بانک‌ها، از سرعت فعالیت بانکی هم کاسته می‌شود و این موجب ثبات سیستم می‌گردد (نوریخس، ۱۳۷۱، ص ۱).

این خصوصیت، یکی از آثار برجسته مشارکت در سود و زیان است. کاهش ورشکستگی بنگاه‌های تولیدی و بانک‌ها سبب افزایش سوددهی در اقتصاد در مقایسه با سیستم ربوی و با استفاده از عقود مبادله‌ای می‌گردد.

۴-۱-۶- توزیع ریسک و گستره تصمیم‌گیری

در مقایسه ریسک بین نظام وام دهی ربوی و مشارکت در سود و زیان، از طرفی در مشارکت در سود و زیان ریسک سرمایه‌گذار نسبت به وام‌دهی کمتر است و از طرف دیگر، در این مدل شرکت در تصمیم‌گیری مؤسسه تولیدی گسترده‌تر شده و ریسک مؤسسه تولیدی بین صاحبان سهام توزیع می‌شود؛ در نتیجه می‌توان متذکر شد که ریسک نیز در حد زیادی گسترش یافته و بین انواع گسترده‌ای از مردم توزیع شده است. سهام ریسک با سهام در تصمیم‌گیری تراز می‌شود و این منجر به درگیر شدن افراد بیشتری در فعالیت‌های اقتصادی می‌شود تا اینکه مردم سرانجام به جای احساس سفته‌بازی، احساس مشارکت می‌کنند و این خود عامل افزایش انگیزه خواهد بود (رجائی، ۱۳۸۵، ص ۳۹۰-۳۹۱).

عنصر توزیع ریسک بین تولیدکننده و سپرده‌گذاران و حتی بانک‌ها، از نکات مهم و اثرگذار، هم در عادلانه‌تر شدن توزیع عایدی است و هم موجب آرامش خاطر تولیدکنندگان در مواقع بحرانی است که می‌تواند به نوبه خود باعث افزایش سرمایه‌گذاری، مخصوصاً در افراد ریسک‌گریز شود. این مسئله باعث افزایش تولید، اشتغال و رشد اقتصادی می‌گردد. افزایش رشد، به نوبه خود سود کل را افزایش می‌دهد که با توجه به مشارکتی بودن عقود، بخشی از سود مازاد تحقق یافته به بانک تعلق می‌گیرد و سود او را افزایش می‌دهد.

۴-۱-۷- کاهش هزینه‌ها

یکی از مسائل مهم در سیستم مالی بدون ربا، پایین‌تر بودن هزینه تولید از ناحیه تأمین مالی کردن پروژه است. این نکته می‌تواند اثر زیادی در افزایش تولید و عدم رکود منابع داشته باشد؛ چراکه انگیزه اصلی‌ای که برای تولیدکنندگان در ادبیات اقتصادی مطرح می‌شود، حداکثر نمودن سود می‌باشد و سود هم عبارت است از درآمد کل،

$$\pi = TR - TC$$

منه‌ای هزینه کل:

بنابراین، هر چیزی که بتواند درآمد کل را افزایش یا هزینه کل را کاهش دهد، باعث افزایش سود خواهد شد؛ و سود در آنجا بیشینه می‌شود که $MR = MC$ شود؛ یا به عبارت دیگر، $MC = P$ گردد. از این‌رو، هر مبلغ اضافی که قبل از تحقق سود از تولیدکننده دریافت شود، چه در قالب نرخ بهره باشد و چه در قالب نرخ سود در فروش اقساطی یا نرخ دریافتی در قالب اجاره به شرط تملیک، یا هر عقد مبادله‌ای دیگر، باعث افزایش هزینه کل و هزینه نهایی می‌گردد.

در صورتی که از عقد قرض‌الحسنه استفاده شود (با توجه به اینکه نرخ کارمزد پایین است)، هزینه تولید قدری کاهش می‌یابد و در صورتی که از عقد مشارکت استفاده گردد، هزینه تولید به نسبت مقدار نرخ بهره یا نرخ سود در عقود مبادله‌ای کاهش می‌یابد؛ زیرا در عقود مشارکتی، تولیدکننده هیچ هزینه‌ای برای دریافت تسهیلات متقبل نمی‌شود و تنها زمانی که فعالیت تولیدی به نتیجه رسید و سود حاصل شد، بخشی از سود در اختیار بانک تأمین‌کننده سرمایه به‌عنوان سهمش از سود قرار می‌گیرد.

بنابراین، می‌توان استدلال کرد که استفاده از عقود مشارکتی باعث کاهش هزینه تولید و در نتیجه افزایش سود می‌گردد. برای مثال اگر فرض کنیم MC_0 و AC_0 به ترتیب هزینه نهایی و هزینه متوسط تولیدکننده در نظام مشارکتی باشد و MC_1 و AC_1 به ترتیب هزینه نهایی و متوسط تولیدکننده در یک نظام غیر مشارکتی باشد. طبیعی خواهد بود که $MC_0 < MC_1$ و $AC_0 < AC_1$ باشد و میزان این تفاوت هم برابر خواهد بود با نرخ بهره یا نرخ سودی که سرمایه‌گذار بابت خرید کالاهای سرمایه‌ای با استفاده از عقود مبادله‌ای خریداری کرده است. در این صورت، در هر سطحی از قیمت به دلیل کمتر بودن هزینه نهایی، میزان تولید و سود در سیستم مشارکتی از سیستم غیرمشارکتی بیشتر خواهد بود.

از آنجاکه سود عبارت است از $\pi = TR - TC$ (درآمد کل منه‌ای هزینه کل)، و از طرفی داریم: $TR = pq$ و $TC = wl + rk$ ؛ به‌طوری‌که w دستمزد پرداختی به نیروی کار و l نیروی کار و r هزینه استفاده از یک واحد سرمایه (یا نرخ بهره) و k سرمایه به‌کاررفته برای تولید می‌باشد؛ بنابراین خواهیم داشت:

$$\pi = pq - wl - rk$$

روشن است که در یک نظام مشارکتی، اولاً q بزرگ‌تر از q در نظام غیرمشارکتی است؛ و ثانیاً چون $r =$

است، $rk = 0$ خواهد بود.

در مجموع، با توجه به زیادتیر بودن درآمد و کمتر بودن هزینه در سیستم مشارکتی، به راحتی می توان نتیجه گرفت که سود در نظام مشارکتی بیشتر از نظام غیرمشارکتی خواهد بود. در نتیجه با توجه به مشارکتی بودن سیستم بانکی مفروض، افزایش سود واحدهای تولیدی باعث افزایش سود بانکها هم خواهد شد.

۵. تصریح مدل و متغیرهای به کاررفته در آن

داده های این پژوهش، از اطلاعات موجود و در دسترس شانزده بانک خصوصی ایران جمع آوری شده است. فهرست بانکهای موجود در نمونه و تعداد سالهای پوشش داده های هر بانک، در جدول ۲ ارائه شده است. این پژوهش به بررسی عملکرد قراردادهای تأمین مالی استفاده شده در بانکهای خصوصی ایران و حساسیت و اثرگذاری آنها بر سودآوری بانکها می پردازد.

جدول ۲. بانکهای موجود در نمونه

بانک	داده ها
کارآفرین	۱۳۸۳-۱۳۹۶
اقتصاد نوین	۱۳۸۸-۱۳۹۶
انصار	۱۳۸۹-۱۳۹۶
سرمایه	۱۳۸۷-۱۳۹۶
سینا	۱۳۸۸-۱۳۹۶
پاسارگاد	۱۳۸۹-۱۳۹۶
سامان	۱۳۸۶-۱۳۹۶
تجارت	۱۳۸۷-۱۳۹۶
صادرات	۱۳۸۷-۱۳۹۶
ملت	۱۳۸۷-۱۳۹۶
پارسیان	۱۳۹۶-۱۳۸۸
شهر	۱۳۹۶-۱۳۸۷
ایران زمین	۱۳۸۹-۱۳۹۶
رفاه	۱۳۸۹-۱۳۹۶
حکمت	۱۳۸۹-۱۳۹۶
دی	۱۳۸۹-۱۳۹۶
تعداد کل داده ها	۱۴۹

در این پژوهش، از تجزیه و تحلیل رگرسیون برای شناسایی سهم قراردادهای اسلامی در سودآوری بانکها در ایران استفاده شده است. متغیر وابسته در این مدل، نسبت بازده داراییها (ROA) می باشد که از تقسیم سود خالص بر کل داراییها به دست می آید. متغیرهای مستقل نیز شامل نسبت عقود مورد استفاده در تأمین مالی بانکها بر کل تسهیلات اعطایی می باشد. عقود بانکی به شش دسته اصلی تقسیم گردیده که عبارت است از فروش اقساطی، جعاله، مشارکت مدنی، مضاربه، اجاره به شرط تملیک و سایر عقود. سایر عقود نیز شامل خرید دین، بیعنا، مشارکت حقوقی، سرمایه گذاری مستقیم و قرض الحسنه، به دلیل پایین بودن مقدار آنها، به صورت یک متغیر وارد مدل شده اند.

مدل اصلی به این صورت می‌باشد: $Eit = \alpha_i + \beta_i X_i + \beta_i X_i \cdot \text{dummy} + \text{eit}$

Eit بیانگر نسبت بازده دارایی‌ها (ROA) و X_i نسبت شش عقد مختلف بانکی به کل تسهیلات می‌باشد که برای تأمین مالی مورد استفاده قرار می‌گیرند و eit اثرات مشاهده نشده عوامل خاص بانک را نشان می‌دهد. متغیر dummy مربوط به سال می‌باشد که از نوع متغیر مجازی است و برای سال‌هایی که در آن نرخ‌های سود تفاوت زیادی با هم نداشته‌اند (سال‌های ۸۳-۸۸ و ۹۲-۹۶) عدد صفر، و برای سال‌هایی که در آن بر اثر سیاست دولت نرخ‌های سود تفاوت زیادی باهم داشته‌اند (سال‌های ۸۹-۹۲) عدد یک را می‌گیرد. ROA توانایی بانک‌ها را بر اساس تولید سود بیشتر با تنوع‌سازی درآمد اندازه‌گیری می‌کند و بانک‌هایی که دارایی بالاتری دارند، با ارائه خدمات مالی مختلف، با هزینه کمتر به سود بیشتری دست می‌یابند. در نتیجه، رابطه مثبت ROA با متغیرهای توضیحی (نسبت عقود مختلف به دارایی‌ها)، فرضیه مذکور را تأیید می‌کند (اسمیرلاک، ۱۹۸۵). انتظار می‌رود نسبت قراردادهای تأمین مالی به کل دارایی‌ها، با سودآوری بانک‌ها رابطه مثبت داشته باشد؛ زیرا قراردادهای تأمین مالی بخشی از منابع درآمد بانک هستند و در نتیجه می‌توانند سودآوری بانک را به صورت مثبت تحت تأثیر قرار دهند. تحقیقات قبلی نیز یافته‌اند که نسبت وام به کل دارایی‌ها با درآمد بانک همبستگی مثبت دارد (دومیرگوک - کنت و هویزینگا، ۱۹۹۹). اکنون شرح مختصری از متغیرهای مستقل و وابسته مدل در جدول ۳ ذکر می‌شود:

جدول ۳. متغیرهای مستقل و وابسته مدل

نماد	تعریف	میانگین نمونه
متغیر وابسته		
نرخ بازده دارایی‌ها	نسبت سود خالص به کل تسهیلات	۰,۰۲۳
متغیرهای مستقل		
اجاره به شرط تملیک	نسبت تسهیلات اجاره به شرط تملیک به کل تسهیلات	۰,۰۰۶
فروش اقساطی	نسبت تسهیلات فروش اقساطی به کل تسهیلات	۰,۰۹۵
مشارکت مدنی	نسبت تسهیلات مشارکت مدنی به کل تسهیلات	۰,۷۲۱
جعاله	نسبت تسهیلات جعاله به کل تسهیلات	۰,۰۳۱
مضاربه	نسبت تسهیلات مضاربه به کل تسهیلات	۰,۰۸۵
عقود دیگر	نسبت دیگر تسهیلات (خرید دین، سلفه، سرمایه‌گذاری مستقیم، مشارکت حقوقی، قرض الحسنه) به کل تسهیلات	۰,۰۵۳

۷. تخمین مدل و تحلیل نتایج

به منظور بررسی بازده عقود اسلامی (مشارکتی و مبادله‌ای) که در تأمین مالی بانک‌ها استفاده می‌شوند، از روش داده‌های جدولی (داده‌های تلفیقی سری زمانی - مقطعی) برای سال‌های ۱۳۹۶-۱۳۸۳ و برای شانزده بانک خصوصی کشور استفاده شده است. لازم به ذکر است به دلیل عدم پوشش داده‌های برخی بانک‌ها، از داده‌های نامتوازن، که شامل ۱۴۹ داده می‌باشد، استفاده شده است. برای محاسبه بازده عقود مختلف، باید ضرایب مدل پژوهش تخمین زده شود. برای تخمین مدل، با استفاده از حداکثر داده‌ها در نخستین گام، باید آزمون شود که آیا پارامترهایی متغیر وابسته را می‌سازند، برای همه مقاطع و زمان‌ها ثابت است یا خیر. انتخاب روش درست تخمین می‌تواند از عوامل تأثیرگذار در نتایج باشد. بر این اساس، بررسی روابط با استفاده از بهترین روش تخمین -

که در ادبیات اقتصادی به روش بدون تورش تعبیر می‌شود- اهمیت فراوانی دارد. مشکلات موجود در سری‌های زمانی، از قبیل هم‌خطی بین متغیرها، نرمال بودن جملات پسماند در روش داده‌های تابلویی، تا محدودی رفع شده است؛ ولی باید بین روش‌های ترکیبی یا داده‌های جدولی، یک روش را برای تخمین انتخاب کرد که برای انتخاب یکی از آنها، از آزمون F استفاده می‌شود (اشرفزاده و مهرگان، ۱۳۸۷). نتایج آزمون مذکور، در جدول ۴ بیان شده است. همان‌طور که مشاهده می‌شود، با توجه به آماره F و نیز سطح معناداری آن ناهمگنی یا آثار فردی در میان بانک‌ها وجود دارد که این تفاوت، ناشی از ساختار متفاوت در بین بانک‌های مذکور است. به عبارت دیگر، نتایج آزمون اف لیمر در جدول فوق، بیانگر رد فرضیه صفر و وجود ناهمگنی بین مقاطع در سطح ۵ درصد است که در واقع بیانگر مناسب بودن روش پنل دیتا برای برآورد مدل می‌باشد.

جدول ۴: نتایج آزمون F

احتمال	درجه آزادی	آماره آزمون	آزمون اثرات
۰/۰۰۰۰	(۱۵،۱۲۱)	۵،۱۷۴۱	آزمون مقطعی F

با توجه به مشخص شدن روش تخمین داده‌های تابلویی، بررسی آثار ثابت یا تصادفی این ناهمگنی‌ها مرحله دوم محسوب می‌شود. در حقیقت بعد از اینکه مشخص شد ناهمگنی بین مقاطع وجود دارد و تفاوت‌های فردی قابل لحاظ کردن است، باید مشخص شود که خطای تخمین ناشی از تغییر در مقاطع است یا اینکه در طول زمان رخ داده است. در نحوه در نظر گرفتن چنین خطاهایی، با دو اثر ثابت و تصادفی مواجه هستیم که از آزمون هاسمن برای مشخص کردن اثرات تصادفی و ثابت استفاده می‌شود؛ و با توجه به آزمون هاسمن، بررسی مدل با استفاده از اثرات تصادفی تأیید می‌شود. نتایج آزمون هاسمن در جدول ۵ بیان شده است.

جدول ۵: نتایج آزمون هاسمن

احتمال	درجه آزادی	آماره کای مربع	خلاصه آزمون
۰،۵۶۳۸	۱۲	۱۰،۵۹۶۴	مقطع تصادفی

با توجه به مشخص شدن روش تخمین، در جدول ۶ نتایج تخمین مدل ارائه شده است. همان‌گونه که در جدول مذکور مشاهده می‌شود، آماره‌های R2 و دوربین واتسون به صورت مجزا مورد توجه قرار گرفته است. این نتایج نشان‌دهنده خوبی برازش تخمین است.

جدول ۶: نتایج تخمین مدل

متغیر	ضریب	انحراف معیار	آماره t	احتمال
سایر عقود	۰،۰۲۳۸	۰،۰۳۷۸	۰،۶۲۹۷	۰،۵۲۹۹
مضاربه	۰،۲۱۵۶	۰،۰۳۹۰	۵،۵۲۷۰	۰،۰۰۰۰
مشارکت مدنی	۰،۱۰۱۳	۰،۰۲۳۶	۴،۳۹۰۹	۰،۰۰۰۰
جعاله	۰،۰۰۵۶	۰،۰۲۰۱	۰،۲۸۱۸	۰،۷۷۸۵
فروش اقساطی	-۰،۰۴۹۷	۰،۰۳۵۸	-۱،۳۸۸۰	۰،۱۶۷۴
اجاره به شرط تملیک	۰،۱۶۱۱	۰،۱۵۴۰	۱،۰۴۶۱	۰،۳۹۷۳
DUMMY1	۰،۰۴۸۷	۰،۰۳۳۵	۱،۳۷۴۹	۰،۱۷۲۵
DUMMY2	۰،۰۵۷۳	۰،۰۴۴۶	۱،۲۸۴۴	۰،۲۰۱۲
DUMMY3	-۰،۱۵۰۱	۰،۲۱۷۸	-۰،۶۸۹۳	۰،۴۹۱۸
DUMMY4	-۰،۰۸۴۲	۰،۰۵۸۴	-۱،۴۴۰۳	۰،۱۵۲۱
DUMMY5	-۰،۰۳۵۶	۰،۰۲۱۹	-۱،۶۲۶۶	۰،۱۰۶۱
DUMMY6	-۰،۰۴۱۸	۰،۰۳۹۷	-۱،۰۵۰۹	۰،۳۰۸۹
C	-۰،۰۴۴۹	۰،۰۱۳۴	-۳،۳۴۴۹	۰،۰۰۱۱
R2	۰،۵۸	آماره دوربین واتسون		۱،۱۱۵

نتایج حاصل از تخمین مدل در جدول ۶ نشان می‌دهد که عقود مشارکتی (مضاربه و مشارکت مدنی) به صورت مستقیم با سودآوری بانک‌ها رابطه معنادار دارند؛ درحالی‌که عقود مبادله‌ای رابطه معناداری با سودآوری بانک (شاخص بازده دارایی‌ها) ندارند. در این بین، از لحاظ شدت رابطه عقود مشارکتی با سودآوری نیز ضریب برآوردشده برای عقد مضاربه، بزرگ‌تر از ضریب برآوردی برای عقد مشارکت مدنی می‌باشد که حاکی از تأثیرگذاری بیشتر این عقد در مقایسه با عقد مشارکت مدنی در سودآوری بانک می‌باشد. همچنین ضرایب مربوط به متغیرهای مجازی (DUMMY1 تا DUMMY6)، بی‌معنا بوده است. این بدان معناست که باوجود شرایط خاص در سال‌های ۸۹-۹۲، آن شرایط تأثیر معناداری در نتیجه تخمین مدل نداشته‌اند.

نتایج به‌دست‌آمده نشان‌دهنده تأیید فرضیه تحقیق مبنی بر پیشی گرفتن عقود مشارکتی - که روح بانکداری اسلامی است - بر عقود مبادله‌ای است. بنابراین پیشنهاد می‌شود که عقود مشارکتی در اولویت بانک‌ها قرار بگیرد و نرخ سود عقود مبادله‌ای هم با توجه به نرخ سود در بازار مشارکت و اقتصاد واقعی و متأثر از آن و نزدیک به آن تعیین گردد. چراکه بیشتر مزیت‌هایی که اقتصاددانان مسلمان و حتی برخی از غیرمسلمانان برای بانکداری اسلامی ذکر می‌کنند، از قبیل وجود مکانیزم خودکار، تعدیل در دوران‌های رونق و رکود، تقسیم ریسک، عادلانه بودن سود برای طرفین و... در عقود مشارکتی اتفاق می‌افتد. بنابراین، اگر نرخ سود عقود مشارکتی مبنای تعیین نرخ سود در عقود مشارکتی باشد، هم اقتصاد در تعادل بهتری قرار می‌گیرد و هم سود عادلانه‌تر و مبتنی بر واقعیت‌های اقتصادی خواهد بود و رضایتمندی بیشتر فعالان اقتصادی را به همراه خواهد داشت. شایان ذکر است که توصیه اولیه و مهم ناشی از نتایج بدست آمده این است که بانک‌ها به سمت استفاده گسترده‌تر از عقود مشارکتی حرکت کنند و زیرساخت‌های لازم را برای اجرای دقیق‌تر آنها فراهم نمایند.

۸. نتیجه‌گیری و پیشنهادها

این پژوهش به بررسی بازده عقود مختلف اسلامی، که در بانک‌های خصوصی ایران برای تأمین مالی استفاده می‌شوند، پرداخته است. بدین منظور با استفاده از داده‌های جدولی نامتوازن متشکل از شانزده بانک خصوصی، سهم عقود مختلف از دارایی‌های بانک‌های خصوصی بر نرخ بازدهی دارایی‌ها به‌عنوان شاخص سودآوری بانک‌ها برآزش گردید. نتایج حاصل از تحقیق نشان داد که عقود مشارکتی (مضاربه و مشارکت مدنی) به صورت مستقیم با سودآوری بانک‌ها رابطه دارند؛ درحالی‌که عقود مبادله‌ای رابطه معناداری با سودآوری بانک (شاخص بازده دارایی‌ها) ندارند. نتایج به دست آمده نقش مؤثر عقود مشارکتی را تأیید می‌کند. بی‌معنا بودن متغیرهای مجازی تأثیر شرایط خاص سال‌های ۸۹-۹۲ را بر نتایج تخمین رد می‌کند. با توجه به نتایج مدل لازم است عقود مشارکت به‌طور جدی‌تر مورد توجه قرار گیرند و موانعی که برای صحیح اجرا کردن آنها وجود دارد، برداشته شود تا روح بانکداری اسلامی - که همان مشارکت در سود و زیان است - به‌عنوان اصل اساسی در سیستم بانکی جا بیفتد. البته با توجه

به تعیین دستوری نرخ عقود مبادله‌ای در بعضی از سال‌های گذشته و این واقعیت که نرخ تعیین شده ممکن است بدون کارشناسی لازم و معلول تصمیم‌های سیاستی احیاناً غیرکارشناسانه بوده باشد - که خود تنوعی اجحاف در حق سپرده گذاران است - باید سیاست‌گذاران بانکی ضمن در اولویت قرار دادن جدی عقود مشارکتی در اعطای تسهیلات، در تعیین غیرکارشناسانه نرخ‌های سود در عقود مبادله‌ای تجدیدنظر کنند و راهکارهایی را بیندیشند که نرخ سود این عقود با توجه به عملکرد بازار و اقتصاد واقعی - که سود عقود مشارکتی کاشف آن است - تعیین شود چراکه در این صورت ضمن عادلانه‌تر بودن، با روح بانکداری اسلامی نیز سازگارتر است و در دوران‌های رونق و رکود نرخ‌های سود به طور خودکار تعدیل شده، سهم مناسبی برای طرفین به دست خواهد آمد و حتی زمینه‌ای خواهد شد که افرادی که استفاده از عقود غیرمشارکتی را ترجیح می‌دهند رابطه واقعی‌تری با طرف مقابل خود داشته باشند.

- اشرف‌زاده، سیدحمیدرضا و نادر مهرگان، ۱۳۸۷، *اقتصادسنجی پانل دیتا*، تهران، مؤسسه تحقیقات تعاون دانشگاه تهران
- توتوتچیان، ایرج، ۱۳۷۲، «مقایسه سرعت گردش پول در دو سیستم سرمایه‌داری و اسلام»، در: *مجموعه مقالات چهارمین سمینار بانکداری اسلامی*، به نقل از روزنامه کیهان، ش ۱۴۱۸۴، دوشنبه ۲۲/۲/۱۳۷۰.
- جامساز، محمود، ۱۳۸۴، «قانون بانکداری بدون ربا و بهره‌های بانکی»، *بانک و اقتصاد*، ش ۳۱، ص ۱۸-۲۰.
- حبیبان نقیبی، مجید، ۱۳۸۱، «قرض الحسنه و راهبردهای توسعه اقتصادی»، *نامه مفید*، ش ۳۱، ص ۱۲۳-۱۵۰.
- دارابی، رویا و احمد اشعری، ۱۳۹۲، «ابزارهای مالی در بازارهای مالی اسلامی»، *بورس*، ش ۱۰۷، ص ۷۷-۷۹.
- رجائی، سیدمحمدکاظم، ۱۳۸۵، *ماهیت بهره و کارایی اقتصادی آن*، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
- رجائی، محمد، ۱۳۷۵، *بررسی توانایی عقود اسلامی در تأمین اهداف ووظائف اساسی سیستم بانکی*، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
- شعبانی، احمد و همکاران، ۱۳۹۲، *درآمدی بر بانکداری اسلامی*، تهران، دانشگاه امام صادق.
- صاحب فصول، سروش، ۱۳۹۰، «بانکداری اسلامی، هسته‌ها و بایدها»، *تازه‌های اقتصاد*، ویژه‌نامه بانکداری اسلامی، ص ۴۰-۴۳.
- صدر، سیدمحمدباقر، ۱۴۰۰، *اق، البنك اللاروی فی الاسلام*، بیروت، دارالتعارف للمطبوعات.
- صدر، سیدکاظم، ۱۳۷۱، «افزایش کارآئی عقود در عرضه وجوه و خدمات بانکی»، در: *مجموعه مقالات سومین سمینار بانکداری اسلامی ایران*، بانک مرکزی، ۱۳۷۱.
- محرابی، لیلا، ۱۳۹۰، «عملکرد ابزارهای تأمین مالی در نظام بانکداری بدون ربا در ایران»، *تازه‌های اقتصاد*، ش ۱۳۲، ص ۱۵-۳۰.
- مصباحی مقدم، غلامرضا و همکاران، ۱۳۹۲، «مقایسه ریسک و بازده تسهیلات مبادله‌ای بانخ سود اعلام شده توسط شورای پول و اعتبار و تسهیلات مشارکتی مبتنی ارزش افزوده اقتصادی بر اساس معیارهای شارپ جنسن و ترینر»، *تحقیقات مالی-اسلامی*، ش ۲، ص ۱۵۷-۱۷۸.
- موسویان، سیدعباس، ۱۳۸۸، «تبیین فقهی بانکداری بدون ربا (مدل ایران و اردن)»، *فقه و حقوق*، ش ۲، ص ۱۱۳-۱۳۶.
- _____، ۱۳۸۹، «تبدیل دارایی‌های بانکی به اوراق بهادار در بانکداری بدون ربا»، *پول و اقتصاد*، ش ۴، ص ۷۹-۱۱۴.
- نوربخش، محسن، ۱۳۷۱، *مجموعه مقالات چهارمین سمینار بانکداری اسلامی ایران*، تهران، بانک مرکزی.
- نیکومرام، هاشم و حیدر فروغ‌نژاد، ۱۳۹۲، «نظام مالی اسلامی بازارها، ابزارها و نهادهای مالی اسلامی»، *بورس*، ش ۱۰۱، ص ۶۲-۶۵.
- والی‌نژاد، مرتضی، ۱۳۶۸، *مجموعه قوانین و مقررات بانکی*، تهران، بانک مرکزی.
- وفادار، علی، ۱۳۸۷، «اجاره به شرط تملیک»، *حقوق، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی*، ش ۵، ص ۲۵۱-۳۷۲.
- Bashir A, 2000, *Assessing the Performance of Islamic Banks: Some Evidence from the Middle East*, Paper presented at the ERF 8th meeting in Jordan.
- Dermirguc-Kunt, A. and Huizinga, H, 1999, "Determinants of Commercial Bank Interest Margins and Profitability: Some International Evidence", *World Bank Economic Review*, Vol. 13, No. 2, P. 379-408.
- Mior Ahmad Jafri Md Sabri and Faizil Fikri Zakaria, 2011, *Performance of islamic banking contracts in Malaysia Banking industry*, International Islamic Banking, Finance and Investment Conference, Malaysia.
- Nurdianawati, I.A, & Asyraf, W.D, 2006, "Customers' Perceptions of Islamic Hire-Purchase Facility in Malaysia: An Empirical Analysis", *IJUM Journal of Economics and Management*, Vol. 14, No. 2, P. 177-204.

- Samad, A., & Hassan, M. K., 2000, "The performance of Malaysian Islamic bank during 1984-1997: an exploratory study", *Thoughts on Economics*, Vol. 10, No, 1-2, 7-26.
- Smirlock, M., 1985, "Evidence on the (non) Relationship between Concentration and Profitability in Banking", *Journal of Money*, Vol. 17, No. 1, P. 69-83.
- Thomi, D. K., 2014, *The effect of Islamic banking products on financial performance of commercial banks in Kenya*, Doctoral dissertation, University of Nairobi.
- www.cbi.ir
- Zulkifli Hassan, 2007, "Shariah governance in the Islamic financial institutions in Malaysia", *KUIS Journal of Management and Muamalah*, No. 1, P. 77-90.

پی‌نوشت

۱. شایان ذکر است در بین سال‌های ۱۳۸۹ تا ۱۳۹۲ با توجه به سیاست‌های دولت و بانک مرکزی، نرخ سود عقود مبادله‌ای به صورت دستوری پایین نگه داشته شده و موجب تفاوت نسبتاً زیاد بین این نرخ و نرخ سود مورد انتظار برای عقود مشارکتی شده بود، بنابراین با توجه به اینکه تخمین مدل بدون لحاظ این امر نتایج گمراه‌کننده‌ای را ارائه می‌دهد تنها راه حل موجود برای رهایی از این مشکل، استفاده از متغیر مجازی بود که طی آن، سال‌های بین ۱۳۸۹ تا ۱۳۹۲ عدد یک و سال‌های دیگر عدد صفر می‌گیرد تا روشن شود: آیا شرایط خاص آن سال‌ها در نتیجه‌گیری مدل موثر بوده است یا خیر؟ و برای اینکه اثر اقدامات مذکور در طی این سال‌ها در نتیجه تخمین معین گردد، متغیر دامی در متغیرهای مستقل پژوهش ضرب شده است.